

ספר התיבה המזמרת לנ. אלטרמן

דמיון ומציאות בשיר

אל עולם הדמיון — שבו ודאי הוא תמיד נצחוני של היפה, הטוב והמוסרי — אין אדם נכנס לפי תומו, אלא נמלט. הצבע הבחיר, שמסתמן ע"פ רוב הסופר של כל סיפור דמיוני, מש"ש איפוא מקלט קבוע לבורחים מן המציאות האפורה; ואנו משיגים בכך לחו של דמיונו את אשר לא הצלחנו להשיג בכוחם של רצונותינו, ידינו ור"ש כלנו. אנו אמנם יודעים, שהשיגים אלה של הדמיון הם מבחינה מציארית תחת האשליה גמורה, אולם אנו משתדלים להאריך ככל האפשר את זמן א"ס מותנו באשליה זו של הנתקנות מן האפירות. את השתדלותנו זו אנו מוריישים לילדינו, ובכוננו החילה, בעוד הם טנים: עולם הדמיון, הח"לום והנס — שאילו אנו מכוונים את ילדינו הקטנים כשמשפיעים אנו עליהם שפע זה של סיפורי אגדה — הוא אמנם עולם, שבסופו של חשבון באו הכל על תיקונו. אולם יחד עם כך אין לו אחיזה במציאות היסודית של הדברים הקטנים. אל המקום, ש"נמנע מאתנו לברוח אליו, אנו מבריריזים איפוא את ילדינו. וכך נוספה עוד מתיצה לשלשלת המתיצות שבין שתי המציאות: ספרות של מבוגרים, ש"עדר ממנה היסוד האופטימי והבלתי-מציאותי שבסיפורי הדמיון, שנודעו לילדים ולעומתה פרוזת הילדים, ש"מתבססת על אגדות אלו דווקא.

והנה עולם הדמיון הוא מוטבי ש"ר, שלכאורה מצויים בו נתונים שר"בים ביותר של ביטולה של מתיצה זו. בשינוי המציאות מעוניינים מבוגרי ילד כאחד: המבוגר, שרוצה בחיים טובים יותר, והילד, שרוצה בחיים רבגוניים יותר. שניהם אינם מסתפקים ביש; ועולם הדמיון מרחיב את זה, שהם מצויים בו, ומקנה לו טיב מיוחד שמינו ורבגוניות מיוחדת במ"נה. ושניהם זוכים ע"י כך בחיים מ"עניינים יותר, שגם טעם להם וגם תכלית להם.

אמנם יצירה שירית, שמיועד"ת למבוגרים ולילדים כאחד, צריכה לוותר מלכתחילה על אותם ציורפיליטון, השאלות ודימויים, שק"ליטתם תובעת גם בגרות מסויימת של שכל והרגשה; אולם זהו ויתור, ש"ב מישותו הלשונית של משורר אמתי עשויה להתברר עליו בנקל. הבעיה העיקרית היא איפוא כאן בעית המס"גרות, שלתוכן יוכנס הדמיון. המרה"קום, שאליהם מפליג דמיונו של ילד, הם שונים באופיים מן המרחקים, ש"דמיונו של מבוגר שאף ומסוגל לה"גיע אליהם. יש איפוא למצוא מסגרת, שבתוכה ירוטן דמיונו של כל אחד מן הצדדים ויתקרב יותר אל המצי"אות; וקירבה זו אל המציאות היא"היא שתקצר את המרחק בין שני ה"דמיונות.

בחלק גדול מן "ספר התיבה המד"מרת" של נתן אלטרמן, שיצא לא מזמן ושהוא לכאורה ספר של שירי ילדים, הצליח אלטרמן לחשוף מנהג"שמותהם שפרות שירית למבוגרים ו"לילדים כאחד. בחלק זה אין הדמיון מתפרץ מן המציאות, אלא פורץ אל המ"ציאות: משום כך אין כאן המציאות ענייני, שיש לעקוף אותו כי הכל מוגד"בל בו, אלא עניין, שיש להרהר ב"אפשרויותיו הבלתי-מוגבלות. אלה הם"הרהורים, שלא נסיון רב-שנים מוליד אותם, אלא מראה-עניינים, שנוגד בין רגע מכוחו של התיאור השירי. על"כן אפשר אמנם לומר, שהוא תיאור, שנודע לילדים, אולם לא פחות מכך אפשר גם לומר, שהוא תיאור למבוג"גרים.

שירי הקרקס וחכמת-החיים

הטימוטי ביותר לשירי משפחה כולה היא כאן סדרת השירים "צרוך נפל" אום הקרקס". אחד הדברים המשלה"ים ביותר את דמיונו של הילד, אר"בלם לעתים מסויימות גם של מבוגר, הוא מאז ומתמיד הקרקס, שכן בקרקס קורם עולם הפלא, שבדרך-כלל אנו מתיחסים אליו באי-אמונה, עור וג"דים מציאותיים. הבלתי-אפשרי הוא כאן אפשרי לחלוטין. אנו רואים כאן אנשים, שלכאורה הם ככל האנשים, אול: יתר עם כך הם גם עושרי-נפ"ל. אנו רואים חיות, שמשכנה הוא בדרך-כלל בג'ונגל, והנה הן מתנה"גות כבנות-חברות במדיה כזאת, שא"פילו חיות-חבית לא תשובינה אליהן. אנו נוכחים איפוא, שעולם הפלאים ר"הדמיון איננו סוף-סוף רחוק כל כך מן המציאות כפי שדמינו בנפשנו.

והנה בקרקס שב-צרוך נפלאות ה"קרקס" של אלטרמן מופיעים כל ה"הטורים ועושי-הנפלאות וכן כל חיות הפרא והפלא הללו: אולם מתברר, ש"ביסוד כל מעשה בהם הבלתי-שכיחים ו"כמעט הבלתי-מתקבלים על הדעת מר"גה טעם מיוחד, שהוא, לאמתו של דבר, תורת-חיים השכיחה ביותר, ה"נבונה ביותר והרצויה ביותר. בדברים הבלתי-רגילים ביותר שמונה איפוא ההנמקה לחיזויות היתירה שבהקפדת"נו על הדברים הרגילים והקטנים ב"יותר, וכך כשמופיעים בזירת הקרקס הפילים, שהם סוף-סוף התגשמות ה"מלאה של מושגינו על מאכסימום ה"כוח המצוי בבעלי-חיים, ואנו מצפים ל"מעשי גבורה ויציאה מן הכלל — מר"כך קודם-כל אלטרמן את מתח צפית"נו במלים: "ומלאכתם מה טיבה? ה"נת משאות? / לא? כי יש להם חוש, / הם יודעים? / כואו? אינו טוד / ואם פיל יפנין כוח? / לא יהיה זה? / חידוש? ולאוור ריכוך זה הריחו מת"ח אר? והעשייתנותם של פיליטון שבקרק"קם במעשים קטנים דווקא ואפילו מ"עיר לבסוף: "הם אפילו, אח זאח נצ"יון חיבור, / משחילתם חוש במחט, כיצד משחילתם? / פיל אחד מחזיק מחט ופיל מוחיל חוט. / כי מלאכה שזאת מצריכה שני פילים".

אפשר כמובן לומר, שהוא עיבוד מורחב ומשוכלל של הניב העברי ה"קדמון על עיול פיל בקופו של מחט, אולם את זה יאמרו רק צררעין, ש"הוליים כל עיקרת ספרותית על קוצם של דקדוקים בלשניים. לאמתו של דבר מצויים בתיאור זה כל היסודות הרצויים, שדיברנו עליהם קודם-לכך, כי קירוב הדמיון אל המציאות עד כדי מיוון ממשי, בשני כיוונים שיעל"כאן הדמיון הממוזג במציאות: במר"אה ובמסקנה, המראה של שני פילים, שעמלים קשות כזו להשחיל חוט ב"מחט. הוא מראה מדהים משום שהוא למעט על גבול המציאות והדמיון; ר"החוש המציאותי ביותר, היא מדהימה לא פחות. זה מול זה ניצבים כאן קוף-המחט, שהוא אחד מן הדברים ה"קטנים ביותר, מפיל, שהוא בעלי-חי הגדול ביותר בעולם, ובכל זאת: ל"השחיל חוט במחט חרוי זו מלאכה, ש"מצריכה לא פיל אחד, אלא שניים, המושגים של גדול וקטן, שלפיהם אנו מכוונים את השקפות-עולמנו. אינם איפוא מושגים קבועים, שאין להרהר אחריהם. אדרבה: אין גדול וקטן ב"חינו, אין פכים גדולים ופכים קט"נים, שני פילים משחילים חוט במ"חט; כלום בטוחים אנו, שמעשים ש"נראים להיות קטנים ובלתי-נחשבים בעינינו. למה יהיו בסופו של חשבון למעשים, שבוה של שני פילים שקוע בהם? וכך מטייע לנו הדמיון, שהופ"י

על מכוחו של התיאור השירי הבלתי מורכב, לא לברוח מן המציאות ולפ"רוק מעל שכמו אחריות, אלא להיפך, להתערות במציאות ולהטות שכם לכל מעשה, קטן כגדול; קטן, שעשוי להיות גדול ברבות הימים.

האחריות וקשר האהבה

מן עולם הדמיון, שנתמזג והיה ל"מציאות ובו משחילים חוט במחט, מצטלצלת איפוא באוזנינו אזהרה ל"עשית, שלפיה מוטל עלינו להתחייב"אף אל הדברים הקטנים ביותר בכוכב"ראש ומתוך אחריות גמורה, אולם מ"כוחה של אחריות בלבד עדיין אין ה"מציאות הופכת להיות טובה יותר, אמנם יתכן, שתהיה נוחה יותר; אולם נוחות, שאינה מתבססת בין השאר, גם על כוחות רגשיים — עשויה ב"מוקדם או במאוחר להתפורר. האח"ריות היא מן הבחינה החברתית ה"בניין זה עדיין זקוק למלט בכדי ש"יתגבש.

והנה מופיעים בזירת הקרקס של אלטרמן חמישה אחים, אחד מהם, והוא הגדול שבכולם, משיעין על חוזה מוט"הזק וארוך מאוד, השני מטפס מעלה מעלה באותו מוט עצמו ומעמיד על"אוחו מוט, חזק כל הגיון של שיווי"משקל, את רגלו האחת של כסא, ר"הוא עצמו, האח השני, מתישב על"כסא זה במנוחה שלימה, "כמו בחדר"המתנה; אותה שעה מונקים משני סולמות של חבלים, שהיו קשורים ב"כיפת הקרקס הגבוהה, האח השלישי והאח הרביעי — והם עומדים על כ"חמו של האח השני, איש-איש מהם על כתף אחרת. לבסוף מונק מסולמ"ההחבלים האח החמישי, הקטן שבכולם, מתהפך על ראשו ונשאר עומד במהרה"פך, בגובה-הגבוהים, כשידיו נשענות על הראשים של האח השלישי והאח הרביעי, וכך מתהווה כאן פיראמיה לוליינית, שטובי הקרקסים משתבחים בה.

זהו הישג קרקסי רב-מתח, שפצריך שליטה עצומה בכל המצבים ובכל ש"רירי-הגוף, המשת האחים שיצרו כאן בגופם המחומש, מנוח אימונים מוקדמים ורבים לאין-לספור, מבנה"הי, שבניגוד לכל הכללים המקובלים של יציבות ואי-יציבות הוא נראה להיות איתן ויציב לחלוטין — דור"כים במקרה זה את כוחם, "עד לחק"אלפי של עורך ווריד ושריר". אולם

דרכות מייצבת זו של האחים, שנק"תה, כאמור, ע"י תירגול ממושך, לא היתה מספקת כדי לשמור על יציבור"תה המוחלטת של פיראמידה חיה זו, נוסף על הדריכות המתורגלת, שחיב"רה כאן את המשת האחים זה לזה, היה איפוא קיים עוד משוה "הם ורך"והומה כמיתר, שחיבר את האחים"כמו חוט, אח בין אח", הלא הוא"קשר האהבה בין החמישה", משוה זה הוא מפלא עד למאוד: "כאילו"גל של המית'לב ושל ברכת, חזק חזק"אחי, / עולה מן הגדול אל הקטן, כמשורר העץ אל הצמרת והפרח, / עולה, ושבר'חרו, כהה, מן הקטן אל הגדול ושבר'עולה, ונמג'יס'ונמסכים / אליו המית'לבויהם של השקושה ב"זר" וכוה חיצוב, שאמ"קצוה ג"כ בד הוקנה לאחים מנוחם של האימר"נים הגופניים, הוא עכשיו, מכוחו של"גל זה של המית'לב, מושלם וללא"פגם.

הנה לפנינו אותו מלט, שהיושנו אותו, אפשר לשנן באוזנינו, ערב ובר"קר, דבריה-הטפה על הצורך באחריות; אפשר גם לכפות עלינו אחריות זו ע"י ספרי-חוק ומסורה שומרת על"החוק, אולם הרגשת האחריות הטובה ביותר והיעילה ביותר אינה זו, ש"בכפית עלינו או שרכישנו אותה מתוך"הסכמה לדבריהם של אנשים מקובלים עלינו, אלא זו, שאנו מגלים אותה מ"תוך יוזמה נפשית שלנו עצמנו. הפי"ראמיה של המשת האחים שבקרקס היא פיראמידה אחת, אולם היא הור"כבה מהמישה אנשים נפרדים; וגם ה"חברה האנושית שלנו היא סוף-סוף"חברה אחת, שהורכבה מאנשים שר"נים ומשונים, מה שאיחד את המשת האחים לפיראמידה אחת, שאיננה מת"מוטת, היה בראש וראשונה גל של"אהבה והמייח'לב, שעלה וחזר מאחד למשנהו, מן הגדול אל הקטן, "כמ"שורש העץ אל הצמרת והפרח; ומה"שעשוי עדיין לגבש גם אותנו לכלל של חברה אחת, שאינה ניתנת להתי"פורר, הוא גל של אהבה, שישטוף את"כולנו באופן הדדי ויעבור מן הגדול שבינינו אל הקטן ולהיפך, אם אמנם ישטוף אותנו גל כזה — נהיה בבחינת עץ רב-שורשים, שצמרתו עבותה ר"פרויה פרחים לתפארת; לעומת זאת אם נבנע מצמרתנו שורשינו ופרחינו, את הנזול הזה ששמו אהבה—נקמול ונהיה כאילו לא היינו. בנשימה עצר"רה אנו מסתכלים בפיראמידה של

אכרוב

רישום

המשת האחים, שנראית בעינינו כפ"לא; אולם יתכן מאוד, שקיפיה התקין של חברתנו, שאנו מקבלים אותו כי דבר מובן מאליו, הוא פלא עוד יותר גדול. קנינו לעצמנו הרגשה של אח"ריות כלפי כל דבר, קטן כגדול: אם נוסף על גל זה את הרגשת האהבה ה"הדדית — נהיה לא רק ראויים לפלא הגדול, שטמו החברה האנושית, אלא יותר מזה: אנו עצמנו נהיה עושרי הנפלאות, מקיימיו של פלא זה.

החכמה והאיוולת

כל המופעים שבקרקס של אלטרמן, והם רבים, מחזירים איפוא אותנו אל אותה מציאות טובה, שבינינו להשיג אותה, תפקידו של כל אחד מהם אינו מסתיים עם שילהוב דמיונו, אלא עם פיתוח אמונתנו בכוחותינו העצמיים. יחד עם כך אין המופעים כשלעצמם הופכים להיות טפל למגמה, כביכול, שהיא פיתוח אמונתנו זו. היפוכו של דבר: ב-צרוך נפלאות הקרקס" של אלטרמן, ובוה עיקר כוחו, אין בול"טים כל תפרים של מגמה כלשהי, ה"מופעים הם מופעים קרקסיים בלבד, על שחרתו של התיאור, והמסקנות, שניתן להסיק מתוך האירועים, אינן נכללות בהצגה הקרקסית עצמה ואף אינן מוגשות לשכלו של הצופה בכדי שישפוט אותן, השיפוט, שהצופה שר"פט כאן, הוא שיפוטו של הדמיון בל"בד; ועובדה זו היא שגורמת לכך, ש"צרוך נפלאות הקרקס" הוא נקי, כמ"עט לחלוטין, מקוללותיה של יצירה מגמתית ומהווה איפוא יצירה, שער"כיה הם אמנותיים טהורים, ודאי, ש"פעולתו היא הינוכית; אולם פעולה זו היא סמיה מן העין, בלתי-מודעת כמ"עט, משפט אחד או שניים, שמושעים בכל מופע כבדרך-אגב, בחורת הער"תל הפרטית של המשורר, אמנם מטום את דמיונו לכיוון החינוכי, אולם מט"פטים אלה נבלעים במסכת התיאורית ולא נודע כי באו אל קרבה.

המופעים בקרקס של אלטרמן הם, כאמור, רבים ואנו לא נתעכב על כר"לם, אולם בכדי לעמוד על כוחו של המושפט האחד, שנפלט כבדרך-אגב, בלתי-ניכר בתוך המסכת התיאורית, אולם יחד עם כך, בלי-משום כמעט, מריץ הוא את דמיונו בכיוון החינוכי — נביא לטם דוגמא עוד מופע אחד — לא יתכן קרקס בלא ליצונים, ואמנם גם בקרקס של אלטרמן לא נעדר מוקדם, שני הליצנים שבקרקסו של אלטרמן מופיעים איפוא תוך מהומה רבה, נתקלים איש ברעהו ב"מצבים מדהים למדי, רוקדים, מש"תנחיים וקמים, סוטים אחד את ה"שני ומתנשקים חליפות, מחפשים זה את זה בזוכית מנדת", מספרים בדיחות במהירות הבזק" וגם שותים מרק "שוברים איש-על-ראשו"רעו הצלחת", קיצורו של דבר: מפנינים איוולת אישית יוצאת מן הכלל ומצ"היקים את הצופים באיוולתם הגדולה הזו, אולם מפינן זה של איוולת אר"שית הוא בסופו של דבר גם מפינן האיוולת של הקהל, שנהנה במקרה זה ממראה-עניין, כשאתה עצמך יושב לך שקט ובוסה בין הקהל, ואילו לפניך, בנורה, מפגנת איוולתם של אנשים, שפרנסתם על הבידוח ומן הליצנות יוציאי את לחמם — קל לך מאוד להי"יות חכם ולהבחין בין הוכמתך שלך לבין איוולתם של הליצנים, אולם"הוכמה אמתית אינה זו, שמתחייבת למראה איוולת, אלא זו, שמונעת אר"ולת, הוכמה, שנהנית מן איוולת, היא רק הוכמה-כביכול: אפשר איפוא לראות אותה כשותפות של האיוולת ונכללת בה, על-יכן גם מוגדרת אצל אלטרמן איוולתם של שני הליצנים במשפט אופייני אחד, שהוא-הוא, כי"אמור, גם המשפט, שמריץ את דמיו"ננו אל המסקנה המתבקשת: "איוולתם היא גדולה ורבה כל כך / וכל כך מקיפה וממש לא מוגבלת, / עד כי גם מחוכמת, זה עניין מטוב, / בה כא"ל לפתע נכללת".

ההגדרה וההסבר

משפט-הרהורים קצר אחד, שמש"תזר בתוך מסכת של תיאור, יכול אר"פוא להטות אותנו אל כיוון חינוכי רצוי בלא שתיפגם שלימותה של המ"כת; אולם התנאי הוא, שהמשפט יה"יה קצר באמת, על-יכן באותם המקר"מות ב-צרוך נפלאות הקרקס", שאל"תרטן מריץ בהם במשפט האחד הזה או אפילו אינו מסתפק בו, אלא מר"בה במשפטים דומים לו — הריחו פר"גם בשלימותה של המסכת ובדרך זו גם ברמתה האמנותית, התיאור מש"תעבד במקרים אלה להתפעלות שכל"תנית; והתפעלות זו חוסמת את הדרך בפניו של הדמיון.

כאשר בזירת קרקסו של אלטרמן מופיע אדם, שמוחו פועל בקלות אלק"טרונית כמעט, ולדרישת הקהל הריחו מחשב במהירות-הבזק חישובים מא"תימאטיים מסובכים וגם חוזר מתוך"הזכרון על רשימות ארוכות של שמות שונים ומשונים, שהוצעו לפניו ע"י ה"קהל — מעורר מלכתחילה פלא זה של מוח האדם את התלהבותו הגדולה והרעשת של הקהל, אולם אותו קהל יושב בסופו של מופע זה דומם וללא ניד, "כי מרגשי הקהל שכבר אין זה מפריא: / זה מתחיל להפחיד".

משפט אחרון זה הוא מסוגם של אותם משפטים קצרים שנותנים לדמ"יון אפשרות מהירה של עיכול מסק"נות, רק פלא, שגובל עם המציאות, קרוב הוא ללבנו: אנו מאמינים איפוא, שבמאמץ מסויים שלנו נוכל לחזות בהתגשמותו של פלא זה. לעומת זאת פלא, שמתרחק מן המציאות מרחק רב מאוד, מטיל עלינו פחד: ודאי לנו, שאילו לא נגיע, ואזולת-ידינו זו מר"בה אח נמיכות-קומתנו, קיומו של אדם, שמוחו וזכרונו פועלים באופן"עלאנושי, הוא בכחינת פלא, שאנו הגנו למטה מן הדרגה שלו ולפיכך אין בו כדי חיוק בטחונו העצמי, אדרבה, הוא מסייע להתרופפותו הג"מורה של בטחון זה, כשנתקלים אנו במוח על-אנושי כזה שואלים אנו את עצמנו מה אנהו ומה כוחו? ואנו רר"אים את עצמנו מולו כקטנים מאוד, פחותים מאוד ונחותים מאוד. עניינו חוזות בפלא: ואנו יודעים, שתמיד"תמיד נישאר מחוץ לו, והפחד תוקף אותנו.

אילו הסתפק כאן אלטרמן במשפט קצר זה — היה משתזר בתיאורו של המופע שלפנינו גם גון חינוכי, בלא שתיפגם שלימותה האמנותית של ה"מסכת כולה. אולם משפט קצר זה מעורר אצל אלטרמן שורה ארוכה של משפטים קצרניים, שבהם מרחיב הוא את הדיבור לא על הפלא שבמותו העילאי של אותו איש-קרקס, אלא על הפלא של מוח האדם בכלל, אותו קורטוב של מין מיץ משונה המכונה פרוטופלסמה", שפתאום, החל נע מ"עצמו ונחשט ואוכל / וגדל, מתרבה ורומם קץ — וכיום / ומשופר ומהלך". (סוף בעמוד 6)

למרחב, 07.11.1958, page 6

התיבה המזמרת

(סוף מעמוד 5)

אלתרמן אף מציע. לשם תוספת הס' ברה. שנשער לנו. חופן בצק מרובך. שמתחיל פתאום. — — להביע דעות / ולחלק ולהכפיל מספרים במסבחים. או בדל'עיסה. שמתחיל פתאום לשר אול מי ברא אותו ומהו שם האופה ואהריכך הוא גם אוסף לעצמו מזון ומדליק אש וממציא לשון מדוברת. ורק לאחר דיגרסיה ארוכה זו פולט אלתרמן. אן נשוב לקרקס ותזור ל' תיאורו של אותו איש־קרקס בעל־מות. שמסיים את תשובותיו לקהל. מוציא ממחטה מכיסו ומשפשף את קרחתו. כחכונאי את דפנות־המכונה.

אולם דיגרסיה זו מנתקת אותנו ניר תוק כפול: גם מן המסכת של התיר אור וגם מן המסקנה החינוכית. שמש' תמצת מתוכה כבדרך־אגב. בנוסח נאום יפה של מורה מתלהב בכיתה הריהי מגוללת לפנינו פרשה. מעניינת כשלעצמה. בתורת ההתפתחות של האדם: אולם היא מסיחה את דעתנו מכך. שהצגת קרקס כאן לפנינו ולא שעור של מורה נלהב. במקום שנקלוט את מראה־עינינו בקליטה אסתטית ו' בהודמנות זו. כמעט בלא שנדע על כך. גם נלמד את הלקח החינוכי הנד' רש. משמיעה הדיגרסיה באוזנינו לקח מפורש. שנראה לה. ומוותרת. אמנם לשעה קלה בלבד. על הקליטה האס' תטית. שהיא עיקר השיר. והאמנות מוקרבת כאן על מזבח הלימוד והמג' מה.